

شعیه

معرفی کتاب خارجی

• شهرام تقی زاده انصاری

- شیعه*
- هاینس هالم
- موسسه کتب علوم انسانی
- آلمان، چاپ دوم، ۱۹۹۶

فاطمیان، اسلام شیعی از دین به سوی انقلاب، تاریخ جهان عرب، تصوف اسلامی، طریقت‌های درویشان شیعه در ایران. پروفیسور هاینس هالم، اسلام‌شناس و شیعه‌شناس آلمانی، به ضرورت نگارش کتابی درباره تاریخ شیعه پی برده است. او این کتاب را در پنج فصل که شامل ۳۴ بخش است به رشته تحریر در آورده است. او در مقدمه یادآوری می‌کند که از یک میلیارد مسلمان جهان فقط ده درصد پیرو مذهب شیعه‌اند. به همین دلیل قبل از انقلاب اسلامی ایران به ندرت از مذهب شیعه در اروپا یا غرب صحبت می‌شد و آشنایی با این مذهب به متخصصان منحصر می‌شد. حوادث سیاسی در ایران و عراق و کشورهای عربی شرقی و اهمیت کشورهای نفت‌خیز شرق نزدیک باعث علاقه‌مندی بسیاری از مردم به شناخت دین اسلام به خصوص مذهب شیعه شده است. قدرت مذهب شیعه به دلیل طرفداری آن از مستضعفان و مبارزه با ظلم است. مذهب شیعه در صدد ارائه نمونه‌ای برای عدالت‌خواهی و رفع جور و ستم است تا روزی حضرت مهدی امام دوازدهم

زندگی نامه هاینس هالم (Heinz Halm)

هاینس هالم در ۱۹۴۲ میلادی در شهر آندرناخ (Andernach) کشور آلمان به دنیا آمد پس از گرفتن دیپلم در دانشگاه بن به تحصیل تاریخ و اسلام‌شناسی پرداخت. در سال ۱۹۶۹ دکتری فلسفه را اخذ کرد و پس از چند سال همکاری در دانشگاه در ۱۹۷۵ استاد رشته اسلام‌شناسی در دانشگاه توبینگن (Tubingen) شد و چند سال نیز در دانشگاه سوربن پاریس به تدریس اشتغال داشت. محور مطالعات و تحقیقات او تاریخ اسلام در شرق نزدیک، به خصوص مصر و آفریقای شمالی و فرقه‌های اسماعیلیه و شیعه بوده است. آثار او نشان می‌دهد که وی پیش از جریانات سیاسی کشورهای اسلامی از مبادی تحقیقی و پژوهشی خارج نشد و کمتر به مباحث و مسائل سیاسی پرداخت. ولی تحقیقات او در سال‌های بعد از ۱۹۸۲ جزء موضوعات «بنیادگرایی» امروز نویسندگان غربی به شمار می‌آید. تألیفات مهم او عبارت‌اند از: جهان‌شناسی نزد اسماعیلیان، شناخت اسلام، شیعه افراطی و علویان، حکومت مهدی و صعود

تاریخ نگارش‌های عربی (۱۹۶۷) هشت جلدی فواد سزگین (به تازگی از سوی وزارت ارشاد در دست چاپ کامل است)، تاریخ ادبیات ایران ادوارد براون در چهار جلد (۱۹۰۲)، ادبیات ایران چارلز استوری و ادبیات شیعه امامیه محمدی را معرفی می‌کند. سپس به اختصار به آثار دیگر شیعه مثل شیعه دوازده امامی از نظر یک شیعه تألیف پروفیسور فلاطوری، آثار دکتر سیدحسین نصر، عباس همدانی و سامی و شیعه در اسلام علامه سید محمدحسین طباطبائی و حسین جعفری می‌پردازد.

جامعه اسلامی پس از فوت پیامبر اسلام

در این بخش مؤلف اشاره‌ای به تضادهای اجتماعی جامعه مسلمانان در عربستان می‌کند. سپس به اختلاف مسلمانان پس از فوت پیامبر اسلام اشاره می‌کند که به دو دستگی میان آنها انجامید. عده‌ای بر این تصور بودند که با مرگ پیامبر اسلام کلام خداوند نیز پایان گرفته و چون پیامبر از خودپسر یا جانشینی انتخاب نکرده است باید چاره‌ای جست. بدین ترتیب اطرافیان پیامبر ابوبکر را که از مهاجرین بود به عنوان خلیفه مسلمین انتخاب کردند و او دو سال حکومت کرد. مؤلف سپس به روی کار آمدن عمر و فتح ایران و روم توسط او، انتخاب خلیفه سوم عثمان توسط شش تن از اصحاب پیامبر اسلام، قتل عثمان در سال ۳۵ هجری، اعتقاد شیعیان به رهبری علی (ع) و نخستین جنگ مسلمانان با یکدیگر می‌پردازد.

خلافت علی

مؤلف تصریح می‌کند که بر اساس عقاید و روایات شیعیان علی به دستور پیامبر اسلام به عنوان جانشین انتخاب شده بود. چون اول پیامبر اسلام با او آشنایی کامل داشت و به علاوه علی دومین کسی بود که دین اسلام را قبول کرد. علی در هجرت پیامبر به مدینه با او بود و در جنگ بین مسلمانان و کفار مکه نقش مهمی بازی کرد. مؤلف سپس به واقعه غدیر خم می‌پردازد که شیعیان بنا بر این روایت تاریخی علی را رهبر خود می‌دانند، ولی اهل سنت تفسیر دیگری از این واقعه دارند. نویسنده می‌افزاید که علی به دلیل عقاید الهی و سیاسی‌اش خلیفه نشد بلکه با رأی مردم که خواستار جامعه‌ای آرام و متعادل بودند خلیفه شد. وی سپس به فتوحات علی و شهرهایی که در سلطه داشت اشاره می‌کند. مؤلف می‌گوید شیعیان معتقدند که پنج سال حکومت علی تنها حکومت عادلانه اسلامی پس از فوت پیامبر اسلام تا به حال بوده است.

در پایان نویسنده به شرح مختصر جنگ‌های علی (ع) می‌پردازد و می‌گوید چون طلحه و زبیر منافع مادی خود را در خطر می‌دیدند و نمی‌خواستند مانند افراد عادی زندگی کنند و در برابر تقاضاهای خود از علی (ع) پاسخ منفی می‌شنیدند، برای شورش و مبارزه به مکه رفتند.

شیعیان جهان برای برپایی عدالت جهانی به پا خیزد. مسلمانان معتقدند که نظام‌های سوسیالیستی و کاپیتالیستی نتوانسته و نمی‌توانند مشکلات اجتماعی و سیاسی و فرهنگی کشورهای اسلامی را حل کنند و باید نظامی بر اساس دستورات اسلام برپا کنند.

زحمات محقق ارجمند برای پیدا کردن منابع این کتاب، در حدود ۳۰۰ جلد، قابل تقدیر است. وی گوشزد کرده است که خواننده نباید بدون مطالعه تاریخ و اوضاع ایران اقدام به داوری کند. باید توجه داشت که چون محقق محترم فردی خارجی است، بسیاری از حوادث تاریخی را نادرست یا ناقص نقل کرده است.

مقدمه‌ای بر مذهب شیعه

شیعه و تعریف آن

کلمه شیعه یعنی «حزب». شیعه علی یعنی حزب علی و به پیروان علی (ع) گفته می‌شود که پس از کشته شدن عثمان خلیفه مسلمانان علی (ع) را به رهبری پذیرفتند. مؤلف پس از این تعریف از شیعه، ظهور این مذهب را پیامد مبارزه سیاسی می‌داند که همچنان خصوصیت سیاسی اولیه خود را حفظ کرده است. به ویژه آنکه در اسلام دین و سیاست رابطه متقابل دارند. شیعه همیشه به عنوان حزب سیاسی مخالف مطرح بوده است. شیعه در طول تاریخ، تکامل یافته است. آنگاه مؤلف به اختلاف میان شیعه و سنی اشاره کوتاهی می‌کند و این اختلاف را آن قدر بزرگ نمی‌داند که به شیعه ویژگی خاصی ببخشد. به نظر وی اختلافات شیعه و سنی از نظر فلسفه الهی و مسائل دکماتیسم نیز در رده دوم اهمیت قرار می‌گیرد و ایجاد فرق‌های دیگر مثل شیعه هفت امامی و چهار امامی را نیز به همین دلیل می‌داند.

منابع مهم شیعه

یولیوس ولها و زن (Julius Wellhavsén) نخستین کسی است که در سال ۱۹۰۱ کتابی درباره تاریخ شیعه نگاشته است. دین‌شناسی تطبیقی به تازگی شروع به شناخت مذهب شیعه کرده است. مؤلف سپس اشاره می‌کند که هنوز تصویر کلی و کاملی از مذهب شیعه در دست نداریم و بیشتر کارهای تحقیقی نیز درباره شاخه‌های شیعه و تاریخ و عقاید آنهاست. در شیعه‌شناسی ابتدا شیعه دوازده امامی به چشم می‌خورد و شیعیان ایران ولینان شناخته‌تر شده‌اند. مؤلف سپس به کتابخانه‌های بزرگ شیعه در تهران، نجف و قم اشاره کرده و می‌گوید که آثار شیعه بسیار کم باقی مانده است و اکثر آنها در این کتابخانه‌ها نگهداری می‌شود. در معرفی این آثار، مؤلف به الذریعة، ۲۵ جلدی شیخ آقابزرگ تهرانی اشاره کرده و همچنین کتاب‌های تاریخ ادبیات عرب کارل بروکلمان (۱۹۴۳)،

پیاده کند. سپس به شرح خصوصیت‌های ظاهری او در هنگام ظهور اشاره می‌کند.

نگارش منابع شیعه در تاریخ

شیعه با افکار و عقاید خود توانست جای خود را در تاریخ محکم نگهدارد. تاریخ حوادث مهمی مثل جنگ‌های پیامبر اسلام و امام علی و امام حسین فرد به فرد در تاریخ منتقل شد و توسط دانشمندان و مورخین ضبط شد و قرآن نیز بر روی کاغذ آمد. آثار بسیار مهمی مثل تاریخ طبری، اصول کافی، وسائل الشیعه، واف، تهذیب، لایحضر الفقیه، استبصار و بحارالانوار در علوم حدیث توسط محدثان گردآوری و نوشته شد. قرون سوم و چهارم که دوران شکوفایی واقعی اسلام بود، دانشگاه‌ها، حوزه‌ها و مراکز تحقیقاتی بسیاری تأسیس و علوم اسلامی و علوم جدید ترجمه شده از یونان، ترویج و منتشر شد. در این تلاش‌ها، مسلمانان ایرانی کوشا تر از همه بودند. به طوری که بیشتر کتب مهم شیعه در فقه، تاریخ، فلسفه و علوم دیگر توسط ایرانیان نوشته شده است. حتی در ادبیات عرب نیز ایرانیان کتب مهمی بر جای گذاشتند.

اکثر دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه شیعه در شهرهای مشهد، قم، ری، اصفهان، نیشابور، نجف و غیره قرار دارد و کتابخانه‌های آنها نیز بزرگترین گنجینه‌های علمی و ادبی و فلسفی علوم اسلامی است. نویسنده در پایان درباره محتوا و ارزش علمی این کتب و دانشمندان و فقها و فلاسفه صحبت می‌کند و خواننده را به منابع مهم ارجاع می‌دهد.

مدرسه بغداد

محدث بزرگ کلینی در قم و ابن بابویه با تأثیرگذاری مدرسه بغداد توانستند عالی‌ترین آثار مجموعه فقهی را بنویسند. ابن بابویه در مدرسه بغداد شاگردانی از خود به یادگار گذاشته است.

مدرسه بغداد با پرداختن به اصول فقه، عقل و علم کلام توانست جهت تکاملی فرهنگ شیعه را تعیین کرده و باعث افتخار شیعیان شود. نویسنده سپس به زندگی و ابعاد فکری شیخ مفید در کلام و فلسفه و فقه پرداخته و شخصیت علمی او را نشان می‌دهد. سپس به زندگی و آثار شریف رضی و شریف مرتضی می‌پردازد و درباره تک‌تک آثار آنها به بحث می‌پردازد و نقش عقل را در عقاید و کلام آن زمان روشن و مفاهیم مهمی مثل تقلید و اجتهاد را بررسی می‌کند، همچنین به زندگی علمی و شخصیت شیخ طوسی، از نوابع و دانشمندان شیعه، می‌پردازد. نویسنده سپس به این مسئله اشاره می‌کند که بزرگان شیعه همیشه در اقلیت بودند و به صورت پنهانی فعالیت داشتند. سپس به زندگی و آثار علمی علامه حلی پرداخته و نقش او را در فقه شیعه نشان می‌دهد. در آخر درباره منابع تألیفی مهم

چنانچه علی (ع) نیز به آنها گفت که شما برای ایجاد فتنه به آنجایی روید و نه برای زیارت خانه خدا. همچنین عایشه نیز در مخالفت با علی (ع) به شهر مکه رفت و مخالفان دیگر علی نیز در آنجا گرد آمدند. این وقایع به جنگ جمل انجامید که با وجود خسارت‌های مادی و معنوی علی پیروز شد. سپس نویسنده به اختصار جنگ صفین را شرح می‌دهد.

می‌گوید که پس از امتناع معاویه از بیعت با علی و متهم ساختن علی به شرکت در قتل عثمان این جنگ در گرفت و شمار زیادی از بزرگان دو طرف در آن کشته شدند. نویسنده سپس به شرح ماجرای حکمیت، ظهور خوارج و جنگ نهروان می‌پردازد.

صلح امام حسن

امام حسن در زمان مرگ پدر ۳۷ سال داشت و بر اساس روایات شیعیان، امام شیعیان محسوب می‌شد. بسیاری از پیروان امام حسن از او خواستند تا از عراق در برابر افراد معاویه دفاع کند. این جنگ در نگرش چون امام حسن جنگ را بی‌فایده می‌دید. امام حسن پس از مذاکره با معاویه در مسجد کوفه حاضر شد و به نفع معاویه از خلافت کناره گرفت. او از عراق خارج شد و تا هنگام مرگ در مدینه زندگی می‌کرد و مردم را ارشاد و رهبری می‌کرد.

شهادت امام حسین در کربلا

موضوع شهادت امام حسین، مطلب بعدی کتاب است. نویسنده در این باره از بیعت نکردن امام حسین با یزید، حرکت وی به سمت عراق با هفتاد تن از پیروانش در سال ۶۰ هجری قمری، واقعه عاشورا، شهادت امام حسین و عزاداری شیعیان در این روز می‌نویسد. سپس به قیام زیدین علی در ۱۲۱ق و تشکیل گروه زیدیه، فعالیت‌های پنهان عباسیان، ظهور ابومسلم در مرو، تبلیغات وی در شرق ایران که به روی کار آمدن عباسیان کمک کرد اشاره می‌کند. وی می‌نویسد دشمن بعدی و واقعی شیعیان با کمک خود آنان به خلافت رسید که برای شیعیان دردناک بود. وی سپس قیام ابومسلم را برابر بنی‌امیه را شرح می‌دهد که ابومسلم به دستور ابراهیم به خراسان رفت و خراسان را از دست عمال دولت ضعیف بنی‌امیه خارج کرد. سپس به تصرف کوفه به دست عباسیان اشاره می‌کند.

نویسنده سپس از زندگی و مبارزات دوازده امام شیعه و شهادت آنان می‌نویسد و به ممنوع کردن زیارت قبور آنان از سوی عباسیان اشاره می‌کند. آنگاه از غیبت امام دوازدهم و انتظار ظهور او سخن می‌گوید. بر اساس عقاید شیعه امام دوازدهم با عده‌ای قلیل از مسلمانان در زمان غیبت در تماس است و موقع ظهور در مکه نیز ۳۱۳ همراه در اختیار دارد تا عدل الهی واقعی را به یاری پیامبران دیگر و پیروانش در روی زمین

شاه اسماعیل اشاره می‌کند. سپس به شرح آثار اندک فرهنگی شیعه در اوائل قرن دهم می‌پردازد که فقط کتاب قواعد اسلام علامه حلی در زمان شاه اسماعیل به زبان عربی وجود داشت و اکثر کتب سنی در دست روحانیون و مردم بود. این کتاب به دستور شاه طهماسب به فارسی ترجمه و منتشر شد. سپس درباره زندگی و قدرت شیخ صفی‌الدین اردبیلی در آن زمان صحبت می‌کند. صفویه بعد از خلفای بغداد برای اولین بار یک قدرت روحانی جهانی به وجود آورد و شاه را قدرتمندترین فرد در زمان غیبت تعیین کرد. سپس به بنیادهای مذهبی و رؤسای آنها، شرح قدرت تبلیغ جلال‌الدین سیرجانی، استرآبادی و شرح مبارزات معزالدین محمد اصفهانی علیه محرمان شیعه می‌پردازد. در ادامه، مؤلف درباره پس گرفتن خراسان و آبادانی جدید شهرهای مشهد و اصفهان صحبت به میان می‌آورد و شرح وقفیات و اداره موقوفات چهارده معصوم را بعد از گرفتن شهرهای گرگان، شیروان، تفلیس، باکو و سمرقند بیان می‌کند.

مکتب اصفهان

در زمان شاه عباس در اویش تحت تعقیب بودند. علمای حله مثل کرکی نماینده فقهی و حقوقی مذهب شیعه بودند. سپس درباره وضع زندگی و عقاید دانشمندان اسلامی مثل شیخ بهائی صحبت می‌شود که در ریاضیات، نجوم، منطق، فلسفه، مهندسی، شیمی صاحب نظر بود و نقشه تمام ساختمان‌های میدان شاه اصفهان را کشیده بود. مؤلف پس از تشریح مدارس جدید علمیه درباره زندگی و آثار علمی و فلسفی میرداماد و ملاصدرا به شرح گستردگی و عمق و وحدت فلسفی، متافیزیکی و عرفانی آنها می‌پردازد. در پایان از پروفیسور کرین، دکتر سیدنصر و سیدجلال‌الدین آشتیانی یاد می‌کند که از مبلغین آثار ملاصدرا و مکتب اصفهان هستند.

نقش اجتهاد و اختلافات علما

مؤلف درباره فعالیت‌های صفویه در تبلیغ شیعه صحبت می‌کند و سپس به زندگی و فعالیت‌های ملااحمد اردبیلی علیه بعضی از محرمان مذهبی می‌پردازد و اشاراتی به اختلافات عقاید اصلی روحانیت و حکام وقت می‌کند و می‌گوید حکام وقت عقاید خود را منصوب به علی می‌دانند با آن که درباره موضوعات مربوطه هیچ تخصص و صلاحیتی ندارند. سپس نویسنده عقاید شاردن را درباره تناقض بسیار بزرگ حکام که بطور این حکام که خود غرق در خوش‌گذرانی و لهو و لعب بودند و حتی بعضی از آنها بسیار بی‌سواد بودند خود را نماینده شیعه می‌دانستند، اینکه متطقی انسان باید خداشناس، متخصص و باتقوی باشد. سپس مؤلف به تشریح خصوصیات مجتهد متعهد و متخصص در مسائل اسلامی و اجتماعی

مثل فهرست ابن ندیم و فهرست کتاب شیعه طوسی صحبت می‌کند که زندگی‌نامه حدود هزار نفر را در بردارد.

مکتب علامه حلی و اساس فقه شیعه

نویسنده ضمن شرح زندگی محمدبن ادریس حلی و مکتب او، مکتب وی را راهی اصولی در برابر سنت‌گرایان برای فقه اسلامی مطرح کرده است. علامه حلی عقل را یکی از اصولی دانست که با کمک آن می‌توان به مسائل فقهی و حقوقی پرداخت. ابوکاظم جعفر ابن حسن حلی (متوفی ۶۰۲ ق)، صاحب مفصل‌ترین کتاب قوانین فقهی درباره حلال و حرام است که اصول عقاید فقه شیعه را کامل کرده است، نویسنده بعد از شرح مختصری درباره آثار علمی علامه حلی او را نخستین فقیهی می‌داند که لغت آیت‌الله را معنا کرده و به کار برده و براین اساس، اجتهاد و نقش روحانیان در سیاست را شرح داده است.

تصوف در شیعه (قرن هشتم هجری)

نویسنده پس از شرح کوتاهی از تاریخ تصوف در شیعه به تعریف تصوف و فرق آن با مذهب می‌پردازد و می‌گوید مذهب یعنی انجام تمام وظایف مؤمن از نظر فقهی و فرهنگی در همه ابعاد. ولی تصوف یعنی شناخت خود و وصل شدن به خداوند. بعد نویسنده به زندگی و راه حلاج و عطار و اختلاف آن با راه فقها و پیروان مذهبی شیعه می‌پردازد. نویسنده سپس درباره طریقت عرفا که چگونه به مرحله فنا می‌رسند سخن می‌گوید و ارادت آنها را به علی (ع) امام اول شیعیان نشان می‌دهد. نویسنده سپس در هماهنگی عرفای شیعه و سنی صحبت می‌کند و نجم‌الدین کبری و یحیی بن بخاری را نام می‌برد که با آن که سنی بودند، احترام خاصی به علی (ع) امام شیعیان داشتند. از حیدر آملی نیز به عنوان یکی از بزرگترین عرفای شیعه یاد می‌کند که با مطالعه آثار ابن عربی عارف سنی‌پی به ریشه‌های آن در شیعه می‌برد.

سلسله صفویه

در این بخش ضمن تاریخی اجمالی از ظهور صفویه درباره وحدت و نجات ایران تحت لوای شیعه که توسعه بیشتر دولت عثمانی را بازدارد کرد به بحث می‌پردازد.

می‌گوید: مذهب شیعه دو اثر مهم داشت. اولاً: ایرانیان را متحد ساخت و از طرف دیگر آنها را از همسایگان سنی خود دور ساخت. سپس نویسنده به موسوی بودن خاندان صفوی می‌پردازد و می‌گوید آنها خود را از نسل امام کاظم می‌دانستند. سپس مؤلف به جنگ چالدران و شکست

می‌پردازد که وظیفه دارد کارها و فعالیت‌ها و دستورات حکام را کنترل کند.

ویژگی‌های حقوقی و مذهبی شیعه دوازده امامی

شیعه دوازده امامی جعفری در اعمال مذهبی مثل نماز، روزه و حج اختلاف اساسی با سنی‌ها ندارند بلکه اختلافات آنها فرعی هستند مثل گفتن اذان، طرز گرفتن وضو، ایستادن هنگام نماز. شیعیان علاوه بر دستورات قرآن و گفته‌های پیامبر اسلام به دستورات دوازده امام نیز عمل می‌کنند و گفته‌های آنها را حق می‌دانند. شیعیان باب اجتهاد کردن در مسائل مختلف را باز گذاشته‌اند برخلاف سنی‌ها که فقط به دستور چهار مجتهد خود یعنی حنبلی، شافعی، حنفی و مالکی عمل می‌کنند.

مؤلف همچنین اشاره‌ای به مسئله شهید شدن امامان شیعه و عزاداری برای آنها اشاره می‌کند و سپس نظریه علمای شیعه را درباره شفاعت و معصوم بودن امامان بیان کرده و اهمیت تزئین و زیارت قبور متبرکه امامان شیعه را یادآور می‌شود. به خصوص اهمیت عزاداری برای امام حسین در روز عاشورا را شرح می‌دهد. در پایان به تشریح داستان تعزیه خوانی می‌پردازد و می‌گوید: سفیر ایتالیا در دهه ۱۹۵۰ حدود هزار قطعه تعزیه مکتوب را به ایتالیا منتقل کرده است.

اصول‌گرایی در دوره قاجار

بعد از آنکه ایران به دست نسل ترکمن قاجار یکپارچه شد، آقامحمدخان قاجار در سال ۱۷۷۹ تهران را به پایتختی برگزید و در سال ۱۷۹۴ در شیراز و کرمان باعث سقوط سلسله زندیه شد و آذربایجان، گرجان و خراسان را تسخیر کرد و در تهران خود را شاهنشاه ایران خواند. مؤلف سپس درباره ارادت قاجاریه به مذهب شیعه سخن می‌گوید. هر چند که موفقیت آنها به اندازه صفویه نبوده است. در آن دوران هنوز مجتهدین وقت اقتدار خود را حفظ کرده بودند و بنا به امر یا خواهش حاکمان به تهران نمی‌آمدند، چون عقیده داشتند که فتحعلیشاه اجازه ورود قدرت‌های جهانی را به ایران داده است، مؤلف اضافه می‌کند که در این زمان نیابت عامه شکل گرفت و نقش مطلقه مجتهد معمول شد و مبنایی برای مدارس علمی اصول‌گرایان قرار گرفت و به این دلیل تعداد آنها در قرن نوزدهم زیاد شد. به طوری که در زمان ناصرالدین شاه ۱۷۵ مجتهد معروف وجود داشت که مردم از آنها تقلید می‌کردند. بالاخره مؤلف درباره اعلمیت شیخ طوسی و شیخ انصاری و شیخ مرتضی شوشتری و انصاری و میرزای شیرازی به گفتگو می‌پردازد و نقش آنها را در جامعه نشان می‌دهد و بحث‌های مربوط به مالیات شرعی، قطع کردن دست دزد و مسائل دیگر را مطرح می‌کند.

تحریم تنباکو و نقش روحانیون در مقابل قدرت‌های خارجی

نویسنده سعی می‌کند که نشان دهد که چگونه علما توانستند قدرت شاه زمان را وابسته به قدرت خارجی بدانند. فتحعلیشاه قاجار می‌خواست تعادلی میان علاقه‌مندان به شاه و روحانیان ایجاد کند و بعضی عقیده

داشتند که در عصر غیبت امام، علما می‌توانند با کمک شاه نمایندگی روحانی و دنیایی را مشترکاً در دست داشته باشند. این اشتراک تا زمانی ادامه داشت که شاه شیعه‌ای مؤمن بود. وی سپس به اصطکاک میان شاه و علما، علت اصلی ضعیف شدن روابط بین شاه قاجار و علما در نیمه دوم قرن نوزدهم یعنی الگوهای اداری قرن‌گ و نقش زمین‌داران اشاره می‌کند. سپس مؤلف نشان می‌دهد که با وارد شدن ارتش مدرن به ایران و فرهنگ جدید غرب اختلاف بین شاه و علما بالا گرفت و ایران پس از شکست در جنگ با روسیه به امضای عهدنامه ترکمان‌چای مجبور شد. در عهد ناصرالدین شاه نزاع بین شاه و روحانیون بالا گرفت و شکافی بین امیرکبیر مصلح و روحانیون ایجاد شد. روحانیون سعی می‌کردند با نفوذ خارجی و زورگویی شاه مبارزه کنند. در پایان مؤلف، به نقش فتوای میرزای شیرازی در تحریم تنباکو که طبق قرارداد پنجاه ساله به ضرر دولت و ملت ایران بود اشاره می‌کند.

انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی ایران

مؤلف در این بخش اذعان می‌دارد که وظیفه من در این کتاب تجزیه و تحلیل انقلاب اسلامی از نظر اجتماعی، اقتصادی و تاریخی نیست و برای این کار باید به منابع معتبرتر و تخصصی‌تر مراجعه شود. نویسنده عقیده دارد که هسته اصلی مبارزات علیه شاه مسلمانان شیعه به رهبری آیت‌الله خمینی بوده است که با سیاست خود همه نیروهای دیگر چه سوسیالیست‌های مذهبی و چه ملیون‌ها و لیبرال‌ها و چه کمونیست‌ها را در برابر شاه متحد کرد. سپس اضافه می‌کند که برای فهم بهتر انقلاب اسلامی باید تاریخ شیعه را مطالعه کرد چون چارچوب این انقلاب اسلامی، گرایش‌های انقلابی شیعیان است. نویسنده سپس به شرح زندگی و تحصیلات امام خمینی (ره) در ایران و نجف پرداخته و از استادان او یاد می‌کند و درباره عقاید سیاسی او، نقاط عطف زندگی و مبارزات وی و تشریح حوادث سیاسی پس از کودتای ۲۸ مرداد بحث می‌کند. مؤلف آنگاه به تبیین مفهوم «ولایت فقیه» و قانون اساسی می‌پردازد و به حوادثی مانند گروگان‌گیری در سفارت آمریکا و اختلافات بین نیروهای مذهبی و ملی، پیدایش نهادهای انقلابی و تفسیر و هماهنگی دین و قانون اساسی و مردم را شرح می‌دهد.

نویسنده آنگاه به وضع شیعیان در کشورهای اسلامی دیگر از قبیل لبنان، عراق، کشورهای عربی، ترکیه، هندوستان و پاکستان می‌پردازد. بررسی سلسله پهلوی و روحانیت شیعه و جمهوری اسلامی ایران بخش دیگر این اثر است. در این بخش نویسنده نقش روحانیان در سرنگونی رژیم پهلوی را بررسی می‌کند.

بخش‌های دیگر این اثر به بررسی فرقه‌های دیگر شیعه و شیعیان افراطی، فرقه اهل حق، زیدیه، فرقه اسماعیلیه هفت امامی و نفوذ آنان در مناطق مختلف جهان اختصاص دارد.